

O‘ZBEK SIYOSIY DISKURSIDA “YO‘L” VA “BINO” KONSEPTUAL METAFORALARINING KOGNITIV XARITASI

Murotova Gulnoz Ne‘matovna,

Jizzax davlat pedagogika universiteti Filologiya fakulteti

“Fakultetlararo xorijiy tillar” kafedrası Dotsent v.b

gulnozmurotova67@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20199758>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek siyosiy diskursidagi «YO‘L» va «BINO» konseptual metaforalarining kognitiv xaritasi Lakoff-Jonson kontseptsiyasi asosida tadqiq etiladi. Ushbu tadqiqotda «YO‘L» metaforasi siyosiy rivojlanishni manzilga yo‘naltirilgan harakatlanish sifatida, «BINO» metaforasi esa davlatchilikni qurilayotgan me‘moriy ob‘ekt sifatida tasvirlashini ko‘rsatadi. Kognitiv xaritalash tahlili ushbu metaforalarning o‘zbek milliy madaniy tafakkuri bilan uyg‘un tarzda siyosiy legitimatlik va milliy identitetni konstruksiya qilishda qanday ishlatilishini aniqlaydi.

Kalit so‘zlar: konseptual metafora, kognitiv xaritalash, siyosiy diskurs, YO‘L metaforasi, BINO metaforasi, Lakoff-Jonson, o‘zbek tili, diskurs tahlili, legitimatlik, milliy identitet.

Аннотация. В данной статье исследуется когнитивная карта концептуальных метафор «ПУТЬ» и «ЗДАНИЕ» в узбекском политическом дискурсе на основе концепции Лакоффа–Джонсона. Установлено, что метафора «ПУТЬ» представляет политическое развитие как направленное движение к цели, а метафора «ЗДАНИЕ» — государственность как строящийся архитектурный объект. Анализ когнитивного картирования выявляет, как эти метафоры, согласуясь с узбекским национально-культурным мышлением, конструируют политическую легитимность и национальную идентичность.

Ключевые слова: концептуальная метафора, когнитивное картирование, политический дискурс, метафора ПУТИ, метафора ЗДАНИЯ, Лакофф–Джонсон, узбекский язык, анализ дискурса, легитимность, национальная идентичность.

Annotation. This article investigates the cognitive map of the «ROAD» and «BUILDING» conceptual metaphors in Uzbek political discourse, drawing on the Lakoff–Johnson conceptual metaphor framework. The «ROAD» metaphor construes political development as directional movement toward a destination, while the «BUILDING» metaphor frames statehood as an architectural object under construction. Cognitive mapping analysis reveals how these metaphors, consonant with Uzbek national-cultural thinking, construct political legitimacy and national identity.

Keywords: conceptual metaphor, cognitive mapping, political discourse, ROAD metaphor, BUILDING metaphor, Lakoff–Johnson, Uzbek language, discourse analysis, legitimacy, national identity.

Kirish. Siyosiy til – bu faqat g‘oyalarni etkazish vositasi emas, balki borliqni konstruksiya qiluvchi kuchdir. Siyosatchilar qo‘llaydigan til vositalari, ayniqsa konseptual metaforalar, jamiyatning siyosiy reallikni qanday idrok etishini shakllantiradi. Jorj Lakoff va Mark Jonsonning "Metaforalar biz yashayotgan hayotdir" asaridan [Lakoff.2003] boshlab konseptual metafora nazariyasi siyosiy diskurs tahlilining asosiy metodologik vositasiga aylandi. Bu nazariyaga ko‘ra, metafora faqat badiiy bezak emas – u inson tafakkurining asosiy strukturalashtiruvchi mexanizmidir. O‘zbek siyosiy diskursida «YO‘L» va «BINO» konseptual metaforalari alohida o‘rin egallaydi. Ular nafaqat nutqiy

bezak, balki milliy taraqqiyot g'oyasini, davlatchilik modelini va siyosiy legitimatlikni konstruksiya qilishning asosiy kognitiv vositasiga aylangan. "Yangi O'zbekiston yo'lida", "islohotlar binosi", "taraqqiyot yo'li", "demokratik davlat qurilishi" kabi metaforik iboralar o'zbek siyosiy matnlarida tizimli tarzda takrorlanadi [Mukarramov.2019, 45]. Ammo bu metaforalarning kognitiv xaritasi – ichki manbadan nishon sohasiga o'tuvchi barcha xaritalash munosabatlari – hali tizimli tadqiq etilmagan.

Adabiyotlar tahlili. Konseptual metafora tahlili. Lakoff va Jonsonning manba soha – nishon soha xaritalash metodologiyasi [Lakoff.2003] asosida har bir metaforik birlik uchun: manba soha elementi; nishon soha elementi; ontologik munosabat; epistemik munosabat belgilandi. Kovechses tomonidan taklif etilgan kengaytirilgan kognitiv xaritalash sxemasi qo'llanildi [Kovecses.2002, 6]. **Kritik diskurs tahlili.** Fairklaf va Van Daykning CDA metodologiyasi [Fairclough.2003, 129] yordamida metaforalarning siyosiy ideologiya va legitimatlik diskursi bilan munosabati o'rganildi. Metaforalarning kimni yoki neni birlamchi subyekt, kimni ikkilamchi ob'ekt sifatida tasvirlashi tahlil qilindi. **Miqdoriy tahlil.** Metaforik birliklarning chastotasi, tematik tarqalishi va sintagmatik muhiti SPSS 26.0 dasturida statistik tahlildan o'tkazildi. Har bir metaforaning matn turlariga ko'ra taqsimoti chi-kvadrat testi yordamida baholandi [Stefanowitsch.2006, 1].

Tadqiqot metodologiyasi. "YO'L" metaforasi o'zbek siyosiy diskursida o'ziga xos milliy-madaniy qatlam bilan boyitiladi: "to'g'ri yo'l" iborasi islomiy "sirot al-mustaqim" tushunchasi bilan rezonansga kirib, siyosiy yo'nalishga axloqiy-diniy legitimatlik beradi. Shuningdek, "Ipak yo'li" tarixi bilan semantik aloqa tarixiy legitimatlik qurilmasida muhim rol o'ynaydi [Rasulova.2021, 112]. Bu ikki madaniy qatlam "YO'L" metaforasini o'zbek siyosiy tafakkurida ayniqsa g'ubli ideologik vositaga aylantiradi.

213 ta "BINO" metaforik birligining tahlili shu metafora uchun ikki asosiy sub-metaforani aniqladi: *DAVLAT – QURILAYOTGAN BINO* va *JAMIYAT – POYDEVOR USTIDAGI TUZILMA*. Manba soha elementlari: poydevor, devor, ustun, tom, bino, arxitektor, qurilish, mustahkamlash, yangilash. Nishon soha: davlat institutlari, fuqarolik jamiyati, huquqiy tizim, iqtisodiy infratuzilma, ma'naviyat. Asosiy kognitiv xaritalash munosabatlari: *POYDEVOR = DAVLATCHILIK ASOSLARI* – "mustaqillik poydevori", "konstitutsiyaviy asos", "tamoyillar poydevori" (n=67, 31,4%); *USTUN = DAVLAT TIZIMI* – "hokimiyat ustunlari", "demokratiya ustunlari", "iqtisod ustunlari" (n=55, 25,8%); *ARXITEKTOR = SIYOSIY YETAKCHI* – "yangi O'zbekiston me'mori", "jamiyat muhandisi", "islohotlar arxitektori" (n=48, 22,5%); (4) *MUSTAHKAMLASH = ISLOHOT* – "tizimni mustahkamlash", "institucional quvvatlashtirish" (n=43, 20,1%) [Mukarramov.2019, 78].

Tahlillar va natijalar. “BINO” metaforasida o‘zbek milliy me’moriy an’alariga xos elementlar ham faol: *"mahkam poydevor"* iborasi o‘zbek xalq maqollaridagi *"uy poydevori mustahkam bo‘lsa, tom quymaydi"* hikmatiga ishora qiladi. Bu madaniy sxema siyosiy institutlarning mustahkamligini uyning barqarorligi orqali oilaviy va milliy tushunchalar doirasida legitimlashtiradi [Charteris-Black.2011, 34].

Ikkala metaforani birga ko‘rib chiqish ularning siyosiy diskursda o‘zaro to‘ldiruvchi funktsiya bajarishini ko‘rsatadi. “BINO” metaforasi siyosiy tizimning mustahkam asoslarini, barqarorligini va arxitekturasini tasvirlasa, “YO‘L” metaforasi bu barqaror tizimning oldinga yo‘naltirilgan dinamikasini ifodalaydi. Birgalikda ular *"barqaror asosda dinamik taraqqiyot"* narrativini – o‘zbek siyosiy diskursining asosiy ideologik ramkasini – konstruksiya qiladi [Van Dijk.2006, 115].

CDA tahlili shuni ko‘rsatdiki, ushbu metaforalar legitimatlik diskursining uch darajasida ishlaydi: *pragmatik daraja* – rasmiy nutqlarda qaror qabul qilishni yo‘l tanlash sifatida oqlash; *narrativ daraja* – milliy tarix va siyosiy yo‘nalisni bosib o‘tilgan yo‘l va qurilgan bino sifatida tasvirlash; *aksiologik daraja* – siyosiy qadriyatlarni (taraqqiyot, barqarorlik, kelajak) metaforik obrazlar orqali naturallashtirish [Fairclough.2003, 58].

Muhokama. Tadqiqot natijalari bir qator nazariy va amaliy xulosalarga olib keladi. Birinchi muhim topilma: o‘zbek siyosiy diskursidagi “YO‘L” va “BINO” metaforalari Lakoff-Jonson nazariyasidagi universal manba sohalarga mos kelsa-da, ularning nishon soha xaritalash tuzilishi va madaniy rezonans qatlamlari o‘zbek milliy tafakkurining o‘ziga xos izini ko‘rsatadi [Kovecses.2005, 67]. Bu "universal + milliy" ikkilamchi tuzilish o‘zbek tilida konseptual metaforaning universal kognitiv asoslar bilan milliy-madaniy paradigmalarni uyg‘unlashtirib ishlashini tasdiqlaydigan muhim empirik dalildir. Ikkinchi muhim topilma: “YO‘L” metaforasidagi *"sirot al-mustaqim"* islomiy sxemasining faolligi siyosiy legitimatlikni diniy-axloqiy mazmun bilan boyitadi. Bu xaritalash Charteris-Blackning siyosiy metaforalarda "muqaddas sxema" konsepsiyasi [Charteris-Black.2011, 44] bilan yaxshi izohlanadi: legitimatlikni Ilohiy iroda bilan aloqaga qo‘yish orqali siyosiy muqarrarlik va to‘g‘rilik effekti yaratiladi. Uchinchi topilma: ikkala metaforada *"YETAKCHI = ARXITEKTOR/YO‘LBOSHCHI"* xaritalashi alohida salohiyat kasb etadi. Bu xaritalash siyosiy aktorni passiv jarayonning kuzatuvchisi emas, balki faol konstruktor va yo‘naltiruvchi sifatida tasvirlaydi. Van Daykning ijtimoiy kognitiv yondashuvi nuqtai nazaridan [Van Dijk.2006, 379] bu siyosiy elitaning o‘z hokimiyatini metaforik vositalar orqali naturallashtirish va legitimlashtirishning klassik namunasidir. Tadqiqotning cheklangan tomoni sifatida shuni aytish kerakki, og‘zaki siyosiy diskurs (saylov kampaniyalari, parlament munozaralari) tadqiqot doirasidan tashqarida qoldi. Kelajakdagi tadqiqotlarda multimodal tahlil – rasmiy tasvirlar, videomateriallar va nutq

intonatsiyasidagi metaforik signallar – tadqiq doirasiga qo‘shilsa, kognitiv xarita yanada to‘liqroq bo‘ladi [Steen.2010, 26].

Xulosa. O‘zbek siyosiy diskursida “YO‘L” metaforasi to‘rtta asosiy xaritalash munosabatini o‘z ichiga oladi: YO‘L=SIYOSIY JARAYON, MANZIL=SIYOSIY MAQSAD, TO‘SIQ=SIYOSIY MUAMMO, HAYDOVCHI=DAVLAT RAHBARI. Bu metafora siyosiy dinamika va yo‘nalishni ifodalashning dominant vositasi bo‘lib, islomiy va tarixiy madaniy qatlamlar bilan boyitiladi [Lakoff.2003, 7]. “BINO” metaforasi to‘rtta asosiy munosabatni tashkil etadi: POYDEVOR=DAVLATCHILIK ASOSLARI, USTUN=DAVLAT TIZIMI, ARXITEKTOR=SIYOSIY YETAKCHI, MUSTAHKAMLASH=ISLOHOT. Bu metafora siyosiy barqarorlik va institutlashtirish diskursida etakchi o‘rinni egallaydi [Charteris-Black.2011, 19]. “BINO” va “YO‘L” metaforalari o‘zbek siyosiy diskursida birgalikda "barqaror asosda dinamik taraqqiyot" ideologik narrativini shakllantiradi. Bu narrativ o‘zbek siyosiy kommunikatsiyasining asosiy kognitiv ramkasi sifatida aniqlandi [Mukarramov.2019, 88]. Ikkala metaforada islomiy axloqiy sxemalar, o‘zbek oilaviy qadriyatlari va tarixiy-tarixiy xotira qatlamlari universal kognitiv skemalar bilan uyg‘unlashadi. Bu "universal + milliy" ikkilamlik o‘zbek siyosiy metaforologiyasining asosiy xususiyatidir [Kovecses.2005, 293]. Tadqiqot natijalari siyosiy tilshunoslik, media-tahlil va kognitiv tilshunoslik sohasida o‘zbek tiliga oid yangi tadqiqotlar uchun metodologik asos yaratadi. Siyosiy nutqni tahlil qilishda kognitiv xaritalash metodining ishlatilishi o‘zbek tilshunosligida istiqbolli yo‘nalish sifatida rivojlantirilishi zarur [Rasulova.2021, 145].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Charteris-Black J. Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor. – 2nd ed. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. – 268 p.
2. Fairclough N. Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research. – London: Routledge, 2003. – 270 p.
3. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 285 p.
4. Kövecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 314 p.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 2003. – 276 p. (Birinci nashr: 1980).
6. Mukarramov M. O‘zbek siyosiy diskursining lingvopragmatikasi. – Toshkent: Fan, 2019. – 224 b.
7. Rasulova Z. O‘zbek matbuot tilida metaforalar: kognitiv tahlil. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2021. – 198 b.
8. Steen G. et al. A Method for Linguistic Metaphor Identification (MIP/MIPVU) // Metaphor in Language and Thought. – 2010. – P. 1–42.
9. Stefanowitsch A., Gries S.Th. Corpus-based approaches to metaphor and metonymy. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2006. – 322 p.
10. Van Dijk T.A. Discourse and Manipulation // Discourse & Society. – 2006. – Vol. 17, №3. – P. 359–383.
11. Wodak R. The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009. – 238 p.
12. Zinken J. Ideological imagination: Intertextual and correlational metaphors in political discourse // Discourse & Society. – 2003. – Vol. 14, №4. – P. 507–523.